

II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Gazeteciliğine Bir Örnek: Eşek Gazetesi

An Example of the Second Constitutional Term of Humor Journalism: Eşek Newspaper

ÖZET

Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte birçok alanda olduğu gibi basın alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Meşrutiyetin ilan edildiği günün hemen akşamında gazeteciler İstanbul'da bir araya gelerek sansür memurlarını gazetelerine almama kararı almış, gazeteler 25 Temmuz 1908 günü sansürsüz olarak yayınlanmıştır. O günlerde çıkan gazetelerde anayasa, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar sıkça yer almıştır.

Baha Tevfik tarafından çıkarılan, 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910)'da yayın hayatına başlayan Eşek gazetesi, haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır. Dört sayfadan oluşan gazetenin ilk sayfasında, İlk *Anırtı* başlığı altında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Gazetede ayrıca Havadis-i Hariciye, Havadis-i Dâhiliye, Muhavereler, Evrak-ı Varide gibi bölümler bulunmakta ve karikatürler neşredilmektedir. Eşek gazetesi dönemin mizah anlayışı ile birlikte sosyal ve siyasal hayatı hakkında çarpıcı bilgiler sunan önemli bir tarihi vesika olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmamızda gazetede yer alan yazı ve karikatürlerden hareketle II. Meşrutiyet dönemi basın hayatı ve sosyal hayatına ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşek Gazetesi, Mizah, II. Meşrutiyet, Osmanlı

ABSTRACT

The significant developments in the media field, as the Ottoman Empire with the proclamation of the Second Constitutional occurred in many areas. In the evening of the day when journalists immediately declared the Constitutional met in Istanbul recently decided to take the newspaper censorship officials. Newspapers have published the uncensored July 25, 1908. In those days newspapers in the constitution, freedom, equality concepts such as took place frequently.

Mehmet BOZASLAN

Gaziantep Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih ABD, Doktora Öğrencisi,
mehmet_bozaslan@hotmail.com

«Bu dönemde yıllardır
boş kalan mizah
yayıncılığı alanını
Cadaloz, Eşek, Gıdık,
Guguk, Hacivat,
Kahkaha, Karikatür, Şaka,
Şair Nedim, Püsküllü
Bela, Kalem, Curcuna,
Çoşkun Kalender, Davul,
Kel Hasan, Laklak,
Cingöz, Hokkabaz,
Geveze, Dalkavuk,
Koca Nasreddin, Falaka
gibi gazete ve dergiler
doldurmuştur»

Eser Geçmişi

28/11/2016'da başvuru alındı, 21/12/2016'da kabul edildi, 25 Aralık 2016' da yayınlandı.

Paper History

Received on 28/11/2016, Accepted on 21/12/2016,
Published on 25 December 2016

DOI:

<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.281927>

Issued by Baha Tevfik, 16 Teşrinissani, (November) started life in 1910, broadcast twice a week on Mondays and Donkey newspaper is published on Thursdays. 4 on the first page of the newspaper consists of pages, a general assessment is made under the first braying title. The newspaper also Foreign News, Internal News, dialogue, there are sections such as Incoming Documents and cartoons have been published. Striking information about the social and political life with a sense of humor Donkey newspaper era is emerging as an important historical documents offering. In our study of the cartoon and articles in the newspaper press it is intended to move the Second Constitutional period to highlight the life and social life.

Keywords: Eşek Newspaper, Humor, Ottoman Empire, Newspaper, 2nd Constitution

GİRİŞ

1831 yılında Takvim-i Vekayi ile resmi olarak yayın hayatına başlayan Osmanlı gazeteciliği zaman zaman kesintilere uğrasa da sürekli bir değişim ve gelişim göstermiştir¹. Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemlerinde çeşitli kanun ve düzenlemelerle devlet tarafından kontrol altına alınmak istenen basın, II. Meşrutiyet dönemine kadar işlevini tam olarak yerine getirememiştir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde artan baskılar sonucu gazetecilerin birçoğu yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde yurtdışında örgütlenen muhalif basın önemli bir güç haline gelmiştir².

Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte birçok alanda olduğu gibi basın alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Meşrutiyetin ilan edildiği günün hemen akşamında gazeteciler İstanbul'da bir araya gelerek sansür memurlarını gazetelerine almama kararı almışlar³, gazeteler 25 Temmuz 1908 günü sansürsüz olarak yayınlanmıştır⁴. O günlerde çıkan gazetelerde anayasa, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar sıkça yer almıştır⁵.

24 Temmuz'dan itibaren basın üzerinde uygulanmakta olan sansür kaldırılmıştır. Yasakların kalkmasıyla birlikte basın hayatında aşırı bir serbestlik ortaya çıkmıştır. Bu serbestlik hem yayımlanan gazete ve mecmuaların sayısında artışa yol açmış, hem de gazetecilerin hiç bir sınır tanımayan yazılar yazabilmesine imkân tanımıştır⁶. 24 Temmuz 1908 sonrası İstanbul'da 52 olan gazete sayısınının 377'ye, tüm ülkede ise 120'den 730'a çıkması, bu durumun açık bir göstergesidir⁷. Ancak o dönemde çıkan gazetelerin kalitesi tartışmalıdır. Zaten birçoğu kısa bir süre sonra kapanmak zorunda kalmışlardır.

1 Uğur Akbulut, "Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (۱۸۷۶-۱۸۳۱)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 8/5 Spring 2013, p. 31-57, Ankara-Turkey, s.34.

2 Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s.290.

3 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.82.

4 İnuğur, a.g.e.,s.306

5 Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.56.

6 Mehmet Bozaslan, *Türk Basın Tarihinde Ahali Gazetesi*,(Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü),-Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014, s.145.

7 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21.Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.87.

Özellikle mizah gazetelerinin sayısında büyük artışın görüldüğü bu dönemde, kişisel düşüncelerini ve hırslarını basın yoluyla ifade etmek arzusunda olan kişilerin üç beş kuruluş para ile gazete çıkarmaya kalkmaları bu artışın en önemli sebeplerinden biri olmuştur⁸. II. Meşrutiyetin ilk günlerinde çıkan gazetelerin ortak özellikleri, anayasa, özgürlük, eşitlik ve meşrutiyet gibi kavramları öven ateşli yazılar yayımlamak olmuştur⁹. Bu arada ülkede yoğun bir şekilde siyasal gruplaşmalar başlamış ve bu gruplaşmalardan basın da nasibini almıştır. Bu siyasi ortamda birbirine kıyasıya muhalefet eden gruplar, yayın organları aracılığıyla sosyal hayatı etkilemiş ve ciddi bir kamuoyu oluşmasını sağlamışlardır¹⁰.

II. Meşrutiyet'in ilanı, basına büyük serbestlik getirmesine karşılık, bu süreç gazetecilik alanında yeterince deneyimi olmayan kişilerin de bu sektöre girmelerine zemin hazırlamıştır. Bu deneyimsiz kişilerin yayın hayatına girişi nitelikli yayınların sayısını azaltmış, yeterli kontrol olmadığı için de basın alanında kaotik bir ortam oluşmasına yol açmıştır. Bu durumun etkisiyle basın hayatına tam bir anarşi ortamı hâkim olmuştur¹¹.

1- Osmanlı Devletinde Mizah Basını

Tanzimat dönemine kadar sözlü edebiyat ürünlerinin hâkim olduğu Osmanlı Devleti'nde basının kurumsallaşması ile birlikte yazılı ürünlerin sayısı hızla artmaya başlamıştır. Osmanlı mizahı da bu gelişmelerden etkilenerek daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmuş ve hızlı bir değişim ve gelişim göstermiştir¹².

Osmanlı mizahı uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte yazılı mizah, 19. yüzyılda başlamıştır. Osmanlı ülkesinde ilk mizah dergisi, Hovsep Vartan Paşa tarafından çıkarılan "Boşboğaz Bir Âdem"dir. Bu dergi Ermeni harfleriyle Türkçe olarak İstanbul'da 1852 yılında yayınlanmıştır¹³. Türk basınında ilk süreli mizah yayını ise 1868 yılında Ali Reşat ve Filip Efendi tarafından kurulan Terakki Gazetesi'nin mizah ilavesidir. Yine Terakki Gazetesi tarafından yayımlanan ikinci mizah ilavesi de haftanın iki günü yayınlanan Letaif-i Asar'dır. İçinde karikatürün de olduğu bu yayınlar Türk yazılı mizahının öncüleri olmakla birlikte dönem içindeki dergilerin de prototipini oluşturmuştur¹⁴.

Hovsep Vartan Paşa'nın çıkardığı Boşboğaz Bir Âdem dergisini ve gazete ilavesi olarak çıkan yayını saymazsak, Osmanlı Devletinde düzenli olarak yayımlanan ilk mizah gazetesi 1870 yılı sonlarında ve Teodor Kasap tarafından çıkartılan Diyojen'dir. Gazete ilk önce Ermenice, Rumca ve Fransızca olarak yayımlanmış, daha sonra Türkçe olarak çıkmıştır¹⁵.

Tanzimat dönemindeki diğer mizah yayınları şöyle sıralanabilir: *Asır* gazetesi

8 O. Koloğlu, a.g.e., s.96

9 N. İnuğur, a.g.e., s.315.

10 N. İnuğur, a.g.e., s -312

11 N. İnuğur, a.g.e., s.307.

12 Salih Seyhan, " II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler" , *Turkish Studies*, Volume 8/3, Winter 2013, s.498.

13 Erkan Eğrinci, Öteki Metinler, Öteki Kadınlar: *Ermeni Harfli Türkçe Romanlar ve Kadın İmgesi*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s.17.

14 S. Seyhan, a.g.m., s.498.

15 S. Seyhan, a.g.m., s.499.

tarafından verilen mizah ilavesi (1870), Teodor Kasap tarafından çıkarılan *Hayal* (1871), Çingiraklı Tatar (1872), Zaharya Beykozluyan tarafından çıkarılan *Latife* (1871), Antüvan Efendi'nin çıkardığı *Kamer*, Medeniyet gazetesinin ilavesi Şariveri *Medeniyet*, Mihaliki Efendi'nin çıkardığı *Şafak* (1874), Basiretçi Ali Efendi'nin çıkardığı *Kahkaha*, Tevfik Bey'in çıkardığı *Geveze* (1875), *Meddah* (1875), Mehmet Tevfik Bey tarafından çıkarılan *Çaylak* (1876) bunlara örnek olarak gösterilebilir¹⁶.

1870-77 arası 20 tane Osmanlıca mizah dergisi yayınlanmış ancak 8 Mayıs 1877'de Heyet-i Mebusan tarafından mizah dergileri yasaklanmıştır. Bu dergiler başlangıç itibarıyla mizahi amaçla çıkarılsa da zamanla toplumsal muhalefetin örgütlendiği alanlara dönüşmüştür. Bu gazetelerde siyasi içerikli birçok yazı ve haber de yayınlanmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru Jön Türk hareketinin ortaya çıkması ile basın, mizah ve karikatür artık sürgün dönemine girmiştir. Jön Türk hareketi, basını özellikle de karikatürü güçlü bir silah olarak görmüş ve bunu ustaca kullanmıştır¹⁷.

Yurt dışında sürgünde olan muhalif karikatürcüler, buralarda örgütlenen İttihat ve Terakki'nin politikalarına da destek vermişler ve Abdülhamid aleyhine çıkan onlarca gazete ve dergide aktif olarak görev almışlardır. Bu yayınların en önemlileri *Dolap* (Falkestone, 1900), *Hayal* (Londra, 1895), *Beberuhi* (Cenevre, 1898), *Pinti* (Kahire, 1889) ve *Tokmak* (Cenevre, 1901) dergileridir¹⁸.

Önceleri Jön Türklerin, daha sonra ise İttihat ve Terakki'nin kontrolündeki gazete ve dergiler, II. Abdülhamit'i kıyasıya eleştirmiştir. Bu eleştirilerin şiddetinin çok fazla olması nedeniyle mizah basınına uygulanan sansürün şiddeti de artmıştır¹⁹. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte en büyük patlama yapan basın dallarından biri mizah yayınları olmuştur²⁰. Bu döneme kadar kişisel eleştirilerin bile doğru dürüst yapılmadığı gazete sütunlarında bu dönemle birlikte devlet görevlileri hatta padişah hakkında dahi çok ağır eleştiriler yapılmaya başlamıştır. Bu sebeptendir ki mizah dergilerinin kitleler üzerindeki etkisi, bazen gazete makalelerinden de fazla olmuştur²¹.

Bu dönemde yıllardır boş kalan mizah yayıncılığı alanını Cadaloz, Eşek, Gıdık, Guguk, Hacivat, Kahkaha, Karikatür, Şaka, Şair Nedim, Püsküllü Bela, Kalem, Curcuna, Çoşkun Kalender, Davul, Kel Hasan, Laklak, Cingöz, Hokkabaz, Geveze, Dalkavuk, Koca Nasreddin, Falaka gibi gazete ve dergiler doldürmüştür²².

II. Meşrutiyet dönemi Türk basın hayatı içerisinde önemli gelişmelere sahne olmuş

16 Nuran Kekeç, *Ahmet Mithat Efendi'de Mizahın Toplumsal Cinsiyeti*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2014, s.31-32.

17 M. Bozaslan, a.g.t., s.65.

18 Servet Tiken, "Cenevre'de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [Taed]* 54, Erzurum 2015, s.406.

19 N. Kekeç, *Mizahın Toplumsal Cinsiyeti*, s.8.

20 Nermin Yazıcı, "Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3* Summer 2011, p. 1299-1313 TURKEY, s.1302.

21 O. Koloğlu, a.g.e., s.196

22 Ahmet Ali Gazel, Şaban Ortak, "İkinci Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mece mualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1, s.227.

bir dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu döneme dair gelişmeleri incelemeyen Mütareke ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinin matbuatını anlamak olanaksızdır. Bu döneme ait olumsuzlukların belki de en trajik olanı 31 Mart olayının basın hayatı üzerinde yaşattığı travmadır²³.

Tüm bu problemlere rağmen II. Meşrutiyet dönemi matbuatının en renkli, en heyecanlı, en cesaretli yayın yapan kesimi mizah gazete ve dergileri olmuştur. Bu dönemin mizah basınının önemli bir özelliği okuyucu ile yakın diyaloga girmesi tabiri caizse günlük hayata dokunmasıdır. Bu dönemde siyasi gazeteler haber ve yazı sıkıntısı yaşarken mizah gazeteleri hiçbir zaman böyle bir sıkıntı yaşamamıştır²⁴. Çünkü günlük hayata dair her olay mizah gazetelerinde yer almıştır. Bu gazetelerde bir yandan en ağır siyasi eleştiriler yayınlanırken diğer yandan günlük hayata dair en sıradan olaylar da bu gazetelerin sütunlarında yer bulmuştur. Cenap Şahabettin'in mizah gazeteleri "*Biraz yakan, biraz kaşıdıran, hafifçe öfkeleniren bir şeytan toz gibi olmalıdır*" ifadesi bu dönemin mizahını anlatması bakımından dikkat çekicidir²⁵.

2. Eşek Gazetesi

Baha Tevfik²⁶ tarafından 29 Kasım 1910 tarihinde yayın hayatına başlayan Eşek

23 Gazel,Ortak, a.g.m., s.228.

24 N. Yazıcı, "İlk Mizah Dergisi: Cem", 1301.

25 Gazel,Ortak, a.g.m., s.228.

26 13 Nisan 1884 yılında İzmir'de dünyaya gelen Baha Tevfik gümrük memuru Mehmet Tevfik Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de tamamlayan yazar 1904 yılında İzmir Mülki İdadisi'nden mezun olmuştur(Filiz Başaran, *Baha Tevfik'in Mecmuacılığı*, (Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2010, s.12.). Yazım dünyasına olan ilgisi daha okul yıllarında başlayan Baha Tevfik lise yıllarında Bıçakçızade Hakkı'nın çıkardığı İzmir gazetesine felsefe ile ilgili yazdıklarını göndermeye başlamıştır. Daha sonra İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebi'ne başlayan yazar yine İzmir gazetesine (B.T) rumuzuyla yazılarını göndermiştir. Lise yıllarında batı felsefesine ilgi duymaya başlayan Baha Tevfik, mülkiye yıllarında da bu merakı sonucu bolca eserler okumuştur. Özellikle Fransızcasını oldukça ilerleten Tevfik özellikle Ludwig Butchner'ın Madde ve Kuvvet isimli eserinden çok etkilenmiştir. Daha sonra ateşli bir şekilde savunuculuğunu yaptığı materyalist dünya görüşünün oluşmasında bu eserin önemli payı vardır(Rıza Bağcı, *Baha Tevfik'in Hayatı Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Kaynak Kitaplığı, İzmir, 1996, s. 154.) Mülkiye Mektebi'ni bitirip İzmir'e dönen Tevfik 1908 yılında Vilayet-i Maiyet memurluğuna atanmıştır. Umur-ı Ecnebiye Kalemi'nde çalışan Tevfik asi tabiatı yüzünden çalıştığı hiçbir işte kalıcı olamamıştır. Nitekim kısa süreler de kısa bir süre okulda müdürlük ve İzmir İdadisi'nde de öğretmenlik görevlerinde bulunmuş bu görevlerden de kısa bir süre sonra ayrılmıştır. Baha Tevfik asıl yapmak istediği şey basın hayatına girip fikirlerini yayma düşüncesidir. Gazetecilik hayatına II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İstanbul'da devam etme kararı alan Baha Tevfik 1909 senesinde İstanbul'a gelmiştir. Burada birçok edebi ve felsefi dergi ve gazete çıkaran Tevfik 1914 yılında geçirdiği bir karaciğer rahatsızlığı yüzünden hayatını kaybetmiştir.(F. Başaran, a.g.t., s.15.) *Eserleri*: Fransızca İştikak Lügati, Biraz Felsefe, Tetkikat (Terâcim-i Ahvâl), Ba-sü Bade'l Mevt, Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak, Vahdet-i Mevcut- Bir Tabiat Aliminin Dini, Teceddüd-i İlmi ve Edebi, Madde ve Kuvvet, Feminizm- Âlem-i Nisvan, Psikoloji- İlm-i Âhval-i Rûh, Nietzsche Hayatı ve Felsefesi, Karagöz Salnâmesi, Muhtasar Felsefe, Kant Felsefesi, Mektep Dersleri, Felsefe Kamusu, Kainatın Muammaları, Felsefe-i Edebiyat ve Şair Celis, Felsefe-i Fert Ayrıca yazarın 10 yıllık yazım hayatı boyunca çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış 220 civarında yazısı bulunmaktadır. Baha Tevfik 19.Yüzyılın biyolojik ve evrimci materyalizmini temsil etmektedir(Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 235.) Bu materyalizm Descartes'in klasik materyalizmi değil Lamarck ve Darwin'in savunduğu evrimci pozitivist materyalizmdir. Türkiye'de bu akımın temsilcileri Beşir Fuat ile Baha Tevfik olmuştur. Baha Tevfik yazılarında bu felsefeyi ateşli bir şekilde savunmuştur. Tevfik Türkiye'de bu akımın yerleşmesinin önündeki en önemli engelin muhafazakârlık olduğunu savunarak, bu nedenle geleneksel tüm değerlere savaş açtığını söylemiş ve yazılarında nerdeyse eleştirmedik

gazetesi ilk olarak 10.000 nüsha basıldı ve hemen satıldı. Daha sonra yoğun istek üzerine bu baskı 42.000'e kadar ulaştı. Fakat yayın hayatına böylesine ihtişamlı bir başlangıç yapan Eşek gazetesi çok uzun ömürlü olmadı. 16. Sayısından itibaren kapatıldı. İmtiyaz sahibi Baha Tevfik sorgulandı. Eşek sonraki dönemlerde kısa aralıklarla yayım hayatına devam etti ancak yine uzun ömürlü olmadı. Baha Tevfik mizah içerikli gazeteler çıkarmaya devam ettiyse de Uzun Kulak, Malum, Kibar) bunlar da uzun soluklu olamayarak kapatıldı. Elimizde Hakkı Tarık Us arşivinden alınan gazetenin ilk sayısı ve üçüncü seneye ait 18 sayısı bulunmaktadır.

Eşek gazetesi haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır. 4 sayfadan oluşan gazetenin ilk sayfasında, İlk Anırtı başlığı altında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Gazetede ayrıca Havadis-i Hariciye, Havadis-i Dâhiliye gibi bölümler bulunmakta ve karikatürler neşredilmektedir. Gazetede döneme ait ağır siyasi eleştiriler yapılmış ve gazetenin tabiri caizse sivri dili hiç kimseden esirgenmemiştir. Özellikle dönemin meşhur kişilerinden Hüseyin Hilmi (Sosyalist Hilmi) aleyhinde çok ağır yazılar yayınlanmıştır. Bu değerlendirmelerde gazetenin imtiyaz sahibi Baha Tevfik'in Pozitivist Materyalist dünya görüşü ön plana çıkmaktadır²⁷.

Gazetenin ilk sayfasında abonelik bilgileri ve iletişim bilgilerine de yer verilmiştir. Bu bilgilere göre İmtiyaz sahibi olarak Merzifoni mahlası kullanılmış mesul müdür olarak da Halil ismi zikredilmiştir. Başyazar olarak Kıbrısı Don Kışot ismi kullanılırken müdür-i edebi olarak da Çimenderzade Faik ismi kullanılmıştır. Vekil-i Müdafî olarak kıkuyruk ismi zikredilmektedir. Yine burada abonelik ücretinin 10 guruş olduğu belirtilmektedir²⁸.

İlk sayfada gazetenin yayın kadrosu ile ilgili²⁹:

“Heyeti tahririye: topal eşek- kır eşek-tırnağı karıncalı eşek- kabakulak.

Heyeti ihtiyariye: Sıpa, katır, yaban eşiği, sudan geçmez, tilki, devekuşu, uyuz eşek, kertenkele, kaplumbağa” bilgilerine yer verilmiştir.

Gazetenin adresi olarak Babıâli Caddesi dört numara gösterilmiştir. Dönem gazetelerinde genellikle ilk sayfada başlık kısmında gazetenin içeriği ile ilgili açıklayıcı bir cümle bulunur. Bu kısımda Eşek gazetesi kendini şöyle ifade etmektedir³⁰:

“İnsanlara dersi edep verir sahiplerinin eşekliği tutunca neşrolunur mutii, mütehammil ve beynelmilel hayvan gazetesidir”.

Gazetede yer alan belli başlı bölümler ve içerikleri şunlardır:

İlk Anırtı

kişi ve kurum bırakmamıştır.

27 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 235.

28 Eşek Gazetesi, 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910), Nu1,s.1.

29 Eşek Gazetesi, 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910), Nu.1,s.1.

30 Eşek Gazetesi, 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910), Nu1,s.1.

Gazete ilk anırtı başlığıyla birinci sayfadan yapılan genel değerlendirme yazıları ile başlamaktadır. Bu bölümde genellikle güncel siyasi ve sosyal olaylar gazetenin kendine has üslubuyla hicvedilmektedir. Sonraki sayılarda bu bölüm Eşek Diyor ki başlığıyla yayınlanmıştır. Örneğin ilk sayıda bu bölümde gazetenin ismi ve neden yayına başladıkları kendine has üsluplarıyla şu şekilde nükte edilmiştir.

“Gayet açık fikirli bir zat bir gün bir arkadaşına demiş ki: yahu bir oğlum doğarsa ismini eşek koyacağım. Arkadaşı cevap olarak: Tuhaf dünyada bu kadar isim varken eşek ismine ne lüzum var demiş. O zatta cevap vermiş: Evet lüzum var. Çünkü bu memlekette büyük adam olmak için eşek olmaktan başka çare yok. Bizim memleketimizde de rağbet görmesi arzu olunan bir gazete ancak eşekçe bir gazete olabilir. Vatandaşlarımız ancak buna rağbet ederler. Binaenaleyh bize gazetemizin ismini eşek koymakta pek haklıyız. Hem öyle bir eşek ki balasındaki teşdidinin aleti tımara benzer. Eşek mutii ve herkesin işine en çok yarayan faydeli bir hayvandır. Bu mahlûku herkes sever. Anırtısı gayet hoştur. İnanmayan 10 para verip tecrübe etsin”³¹.

Havadis-i Hariciye

Gazetenin bu başlığı altında yayımlanan yazılarda Osmanlı ülkesi dışında yaşanan olaylar kurgusal düzenlemeler de yapılarak gazetenin kendine has üslubuyla hicvedilmektedir. Bu kısımda yer alan haberler gazetenin genel yayın politikasında görüldüğü üzere haber niteliği taşımaktan çok mizahi unsurlar taşımaktadır. Örneğin gazetenin ilk sayısında bu başlık altında Paris’te yayımlanan Lo Maniyete gazetesi kaynak gösterilerek şu satırlara yer verilmiştir. “Paris’te münteşir Lo Maniyete gazetesinde görülmüştür: Dün öğleden sonra şehrimizde beynelmilel sosyalizm cemiyeti tarafından büyük bir miting Akt olunarak ahiren tahliyei sebebiyle icra kılınan Osmanlı sosyalist fırka-i mühimmesi reysi ve iştirak gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi Beyefendiye bir tebrik telgrafı keşidesine karar verilmiştir. Esna-i ictimai de reisi cemiyet uyuz eşek tarafından irad olunan nutukun en mühim bir fıkrasını bervechi ati aynen derc ediyoruz:

“Efendiler hakiki sosyalistik ancak bizim aramızda caridir. Biz karnımız doyuncaya kadar yer, dinleninceye kadar uyuruz, bunun için de bir miktar samanla adi bir çöplük kafidir, ne azamet ve ihtişam ne de (...) gibi fena tabiatlar asla cinsi asılanemizde bulunmaz binaenaleyh sosyalizm mesleğine süluk itmek isteyenler evvela tabii hamaremizle mütehallik olmak mecburiyetindedirler. İşte bu tabiyeti memaliki Osmaniyede tamime çalışan Hüseyin Hilmi Bey kardeşimize beyan-ı mahallisat etmeyi bir vazife-i mühimme ad ederim”. Bütün hazar bir sürekli anırtılarla bu son sözü alkışlamış ve miting gece yarısına kadar devam etmiştir³².

Havadis-i Dâhiliye

Havadis-i Dâhiliye başlığıyla yayımlanan bu bölümde ülke içindeki güncel gelişmeler gazetenin kendi üslubuyla işlenmiştir. Bu kısımda ele alınan başlıca konular, İttihatçıların durumu, dil konusunda yaşanan tartışmalar, matbuat alanında yaşanan gelişmeler, mebus

31 Eşek Gazetesi, 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910), Nu.1,s.2.

32 Eşek Gazetesi, 16 Teşrinisani 1326 (29 Kasım 1910), Nu.1,s.2.

seçimleri ve diğer sosyal olaylardır. Örneğin gazetenin 3.sayısında bu bölümde genel af ilan edilmesiyle ilgili olarak *Bir Mesele* alt başlığıyla şu satırlara yer verilmiştir³³:

“Mahkûmların affedilip İstanbul'a gelişlerine izin verilmesi ile ilgili olarak *Tercüman, Hak ve Tanin* gazetelerinin koparmakta oldukları yaygara şayan-ı dikkattir. Bu gazeteler -bütün devr-i sabık adamları affolundu yakında Abdülhamid af idilecek tarzında efkâr-ı umumiye alevlendirmek istiyorlardı. Yahud biz böyle zannediyorduk. Hâlbuki aldanyormuşuz. Meğer onlar Abdülhamid'in affedileceğini söyleyerek halkı kızdırmak değil bilakis böyle şayiaya alıştıranak Abdülhamid'i cidden affettirmek istiyorlarmış. Bunun vesikasını isterseniz bu hafta çıkan *Tanin*'lerden birisindeki “dereden tepeden”i okuyunuz. Orada Abdülhamid'in bir telgrafı var demek ki Abdülhamid *Tanin*'le münasebete girişmiş. Daha doğrusu oda ittihadada girmiş. Zaten bir zamanlar da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bizzat reisi olduğunu söylememiş miydi...”

Yine gazetenin 5. Sayısında memurlara siyaset yasağı getirilmesi ile ilgili olarak³⁴ “Memurunin siyasetle iştigal etmemesi hukuken mühim bir meseledir. Hükümeti böyle bir karardan dolayı şiddetle takdir ederiz” diyerek bu karardan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. Bu bölümde 19.sayıda *Örfi İdare* başlığıyla kullanılan şu ifadeler gazetenin bakış açısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir³⁵: “Anlaşılan Meşrutiyet değil en kuvvetli Cumhuriyet bile gelse zavallı İstanbul omuzları üzerinde müteallik bir idare-i örfiye yükü taşımaya mahkûm.”

Bu bölümde 3.sayıda Paris'te bir vefa başlığı altında şu hikâyeye yer verilmiştir³⁶. “Eşeğin biri Paris'e gitmiş. İyi bir otele misafir olmuş. Gece yarısı soyunarak banyoya girmiş. Mükemmel bir banyo yapmış. Lakin musluğun kapağını unutarak gidip yatmış ve ertesi gün oteli su basmış. Otel sahibi eşeği aratıp bulmuş.-2 sene evvel bu otele baban gelmişti. O da böyle musluğu açık bıraktı. Bu büyük eşeklik- diyerek eşeği otelden kovmuş”.

Meyhanename

Gazetenin en ilgi çeken kısımlarından biri bu başlık adı altında yayımlanan yazılar olmuştur. Okuyucu mektuplarında bu kısım ile ilgili övgü dolu ifadeler kullanıldığı görülmektedir. Bu kısımda gazetenin genel mizahi üslubu manzum olarak ifade edilmiştir. Örneğin dönemin edebi tartışmalarına gazete de girmiş ve 3.sayıda, sanatkâr şehir-i Hüseyin Nami Bey'in meşhur kasidesine naziredir denilerek şu ifadelere yer verilmiştir³⁷:

“Ey bira payidar ol sen payidar

Buzlu ruhsarınla var ol bahtiyar

İsteriz içmek seni leyl ve Nehar

33 Eşek Gazetesi, 26 Temmuz 1328(8 Ağustos 1912), Nu.3, s.3.

34 Eşek Gazetesi, 26 Ağustos 1328 (8 Eylül 1912), Nu.5, s.2.

35 Eşek Gazetesi, 27 Eylül 1328 (10 Ekim 1912), Nu.19, s.4.

36 Eşek Gazetesi, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), Nu.3, s.3.

37 Eşek Gazetesi, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), Nu.3, s.3.

Hem ölürsük şevk-i metsiden ne var.

Ey şarap feyzanla can mamur olur

Matemiler neşve diyap sever olur

Dil harap nar-ı aşkın nur olur

Hep içenler mest olur mağrur olur...”

Yeni Lisan

Bu bölümde o dönemin edebiyat dünyasındaki dil tartışmalarına gazetenin üslubunca yer verilmiştir. Servet-i Fünuncuların “Biz Edebiyatı tebdil ettik, kendimize mahsus ayrıca bir lisan teşkil ettik. Ah ne çare ki bu lisanı daha hiç kimse anlamıyor” şeklinde serzenişte buldukları ifade ederek onlara şu şekilde cevap verilmektedir. “O kadar müteessif olma kardeşim. Sizin yeni lisanınızı biz pekiyi anlıyor ve sizi takdir ediyoruz³⁸” .

Muhavereler

Bu bölümde karşılıklı konuşmalar şeklinde günlük siyasi ve sosyal olaylar hicvedilmektedir. Konuşmacılar ise genellikle eşekler olmaktadır Örneğin 3. Sayıda geçen bir konuşma

-Azizim bu eşek gazetesi pek notasız anırıyor.

-Notasız mı? Nasıl nota

-Nasıl olacak gazetelerin notası matbuat kanunudur.

-Amma yaptın ha hiç anırtı notaya uyar mı.

Örnek olarak gösterilen bu bölümde matbuat kanunu eleştirilerek, basın alanında yaşanan başıboşluk ve denetimsizlik eleştirilmektedir. Yine bu bölümde o dönemin başlıca olayları seçimler, dil tartışmaları, ittihatçıların durumu, felsefi tartışmalara yer verilmektedir.

Yine 2. sayıda geçen ittihatçı bir zatın eşeği ile hürriyet ve itilafçı bir zatın eşeği arasında geçen şu konuşma gazetenin üslubunu ve bakış açısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir³⁹.

38 Eşek Gazetesi, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), Nu.3, s.3.

39 Eşek Gazetesi, 19 Temmuz 1328 (1 Ağustos 1912), Nu.2, s.2.

İttihatçı Eşeği: Arkadaş sen beyhude çiftelenip duruyorsun. Böyle hareket etmekten eline hiçbir şey geçmez. Gel sende benimle beraber ol. Güzel güzel ahırda oturalım tatlı tatlı yem yiyelim.

İtilafçı Eşeği: Affedersin azizim. Ben güzel bir ahırda oturmaktan ziyade gidip çalışmayı tercih ederim. Çünkü benim sahibim maişetini sa'y⁴⁰ ile kazanır.

İttihatçı Eşeği: Vah vah teessüf ettim. Ben seni de kendim gibi rahat ettirmek istiyordum.

İtilafçı Eşeği: Heyhat senin için de artık rahat vakti geçti. Bundan sonra sende çalışacaksın. Hah işte sahibinde de geliyor. Bakalım ne yapacak.

İttihatçı Eşeği: Pek de iyi fikirle gelmiyor galiba.

Don Kişot ismiyle yayımlanan bu konuşma şu ifadelerle sonlandırılmıştır.

Bu sırada itttihatçı eşeğin sahibi geldi. Eşeği aldı bahçedeki direğe bağladı. Zavallı eşek dövünmeye başladı. O dövünürken sahibi şu sözleri söyledi: “ Şimdi çalışmak sırası bize geldi. Ben gidip başka bir fırkaya döneceğim. Sen de burada dövün bakalım.”

Gazetede siyasi hiciv tarzındaki bu muhavereler sıkça yer almaktadır. Bu bölümde İttihatçılara hakarete varan ağır eleştiriler yapılmaktadır. Yine asker ve bürokratlar ile diğer gazeteler Eşeğin tabiri caizse sivri dilinden payına düşeni almışlardır.

Evrak-ı Varide

Bu kısımda okuyucu mektuplarına yer verilmiştir. Bu mektuplarda felsefi, edebi, sosyal ve siyasal konulara yer verildiği gibi gazete ile ilgili okuyuculardan gelen görüş ve önerilere de yer verilmiştir. Bu bölümün son kısmında bu mektuplara verilen cevaplara yer verilmiştir. Örneğin 3. Sayıda şu mektup gazetenin satırlarına yansımıştır⁴¹.

“ Muhterem vatandaşım Eşek,

Nam-ı alinize bir gazete edeceğinizi istibşar eder etmez ne kadar memnun olduğumu tarif edemem. Vatanımıza zat-ı aliniz gibi kavm, bendeniz gibi travma çeken biçarelerin bundan başka bir vesile-i hizmetleri olamaz herhalde.

Size en samimel kalb tebrik ederim. Lakin bir endişem var ki pek muzdarip. Malum-u Samileridir ki zat-ı hamareleri çamurdan pek ziyade nefret buyurursunuz. İntişarınız mevsimi şitaya müsadif bulunduğundan şimdiden sonra İstanbul sokakları çamurdan geçilemeyecek bir hal alacaktır. O zaman ne yapacak müştekar-ı fazailiniz.”

40 Bir işi başarmak için emek harcamak, çalışmak: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts

41 Eşek Gazetesi, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), Nu.3, s.3.

Karikatürler

Gazetenin en ilgi çekici bölümü olan karikatürler, ilk ve son sayfalarda basılmıştır. Karikatürlere genellikle yarım sayfa olarak yer verilirken ilk sayfadaki karikatürler genellikle başlık kısmının altında, son sayfadaki karikatürler ise sayfanın üst kısmında bulunmaktadır. Karikatürler genellikle dönemin siyasi ve sosyal olayları, edebi ve felsefi tartışmalarını içermektedir. Gazetede Özellikle ittihatçılar hakkında zaman zaman eleştiri sınırlarını aşan hakarete varan ifadeleri içeren karikatürlere yer verilmiştir.

Örneğin 3.sayıda ilk sayfada seçimlerle ilgili şu karikatüre yer verilmiştir (Ek:1)⁴².

Müstehib – Ayol arkadaşların ellerindeki kanunlarla beni mi alkışlıyorlar nedir?

Eşek – Sen merak etme reyini at. Ne olacak, intihabat başlıyor. Geçen sefer gayri kanuni olduğu iddaa ediliyordu. Bir daha buna meydan verir miyiz ?..

Yine 17. sayıda neşredilen karikatür gazetenin genel mizah anlayışı ve dönemin matbuatını özetlemesi bakımından dikkat çekicidir (Ek:2)⁴³.

-Haydi artık istediğiniz gibi yazınız. Şimdi eskisi gibi divan-ı harb yok. Alabildiiniz hür ve serbestsiniz.

Gazetenin 19.sayısında ilk sayfada diplomasi eleştirisi olduğunu düşündüğümüz şu karikatüre yer verilmiştir (Ek:3)⁴⁴.

Eşek- Gördün mü? Elinde iki asdan başka bir şey yokken karemiz var diye blöf yapmak işte böyle olur... Aç gözünü de benim elimdeki döpere bak...

Sonuç

Osmanlı Devletinde II. Meşrutiyetin ilan edilmesi ile birlikte birçok alanda olduğu gibi basın alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Meşrutiyetin ilan edildiği günün hemen akşamında gazeteciler İstanbul'da bir araya gelerek sansür memurlarını gazetelerine almama kararı almışlardır. Gazeteler 25 Temmuz 1908 günü sansürsüz olarak yayınlanmıştır. O günlerde çıkan gazetelerde anayasa, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar sıkça yer almıştır.

Her eğilimden gazete ve dergilerin yayınlandığı bu dönemde gazete imtiyazı alanların sayısında büyük artışlar olmuştur. Meşrutiyetin ilanını takip eden ilk bir buçuk ay içerisinde imtiyaz alanların sayısı iki yüzü geçmiştir. Yıllardan beri mizah gazeteleri yayınlanmadığı halde bu dönemde çeşitli isimlerle birçok mizah gazetesi yayınlanmıştır. 31 Mart Vakası ile birlikte bu özgürlük ortamı nispeten son bulmuş gazete ve dergilere bazı

42 Eşek Gazetesi, 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912), Nu.3, s.4.

43 Eşek Gazetesi, 20 Eylül 1328 (3 Ekim 1912), Nu.17, s.1.

44 Eşek Gazetesi, 27 Eylül 1328 (10 Ekim 1912), Nu.19, s.1.

kısıtlamalar getirilmiştir.

16 Teşrinisani (Kasım) 1910'da yayın hayatına başlayan Eşek gazetesi ilk olarak 10.000 nüsha basılmış ve hemen satılmıştır. Daha sonra yoğun istek üzerine bu baskı 42.000'e kadar ulaşmıştır. Fakat yayın hayatına böylesine ihtişamlı bir başlangıç yapan Eşek gazetesi çok uzun ömürlü olmamış ve 19. Sayısından itibaren kapatılmıştır. İmtiyaz sahibi Baha Tevfik gözaltına alınarak sorgulanmıştır. Baha Tevfik sonraki dönemde yine mizah içerikli gazeteler çıkarmaya devam ettiyse de (Uzun Kulak, Malum) bunlar da uzun soluklu olamayarak kapatılmıştır. Sonraki dönemlerde aralıklarla yeniden yayımlanan gazetenin ilk sayısı ve üçüncü yılına ait 18 sayısı incelenmiştir.

Eşek gazetesi haftada iki gün Pazartesi ve Perşembe günleri yayınlanmıştır. 4 sayfadan oluşan gazetenin ilk sayfasında, ilk anırtı başlığı altında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Gazetede ayrıca Havadis-i Hariciye, Havadis-i Dâhiliye gibi bölümler bulunmakta ve karikatürler neşredilmektedir. Gazetede döneme ait ağır siyasi eleştiriler yapılmış ve gazetenin tabiri caizse sivri dili hiç kimseden esirgenmemiştir. Özellikle dönemin meşhur kişilerinden Hüseyin Hilmi (Sosyalist Hilmi) aleyhinde çok ağır yazılar yayınlanmıştır. Bu değerlendirmelerde gazetenin imtiyaz sahibi Baha Tevfik'in Pozitivist-Materyalist dünya görüşü ön plana çıkmaktadır.

Gazetenin ilk sayfasında abonelik bilgileri ve iletişim bilgilerine de yer verilmiştir. Bu bilgilere göre imtiyaz sahibi olarak Merzifoni mahlası kullanılmış mesul müdür olarak da Halil ismi zikredilmiştir. Başyazar olarak Kıbrısı Don Kışot ismi kullanılırken müdür-i edebi olarak da Çimenderzade Faik ismi kullanılmıştır. Yine burada abonelik ücretinin 10 guruş olduğu belirtilmektedir. Gazetenin adresi olarak Babiâli Caddesi gösterilmiştir

Gazete çeşitli başlıklar altında bazı bölümlerden oluşmaktadır. İlk Anırtı kısmında güncel olaylar hakkında genel değerlendirmeler yapılarak gazetenin görüşlerine yer verilmiştir Bu bölüm daha sonraki sayılarda Eşek Diyor ki başlığı adı altında yayınlanmıştır. Havadis-i Dâhiliye ve Havadis-i Hariciye bölümlerinde yurt içindeki ve yurt dışındaki siyasi ve sosyal olaylar mizahi bir üslupla gazetenin bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Muhavereler kısmında genelde eşekler arasındaki karşılıklı konuşmalara yer verilerek güncel siyasi ve sosyal olaylar hicvedilmiştir. Evrak-ı Varide kısmına okuyuculardan gelen mektuplara ve bunlara verilen cevaplar konulmuştur. Felsefi, edebi, sosyal ve siyasal konulara ilişkin mektuplar yayımlandığı gibi gazeteyi eleştiren mektuplar da bu bölümde yer bulmuştur. Gazetenin en ilgi çekici bölümü ise ilk ve son sayfada yayımlanan karikatürlerdir. Karikatürlerde genellikle eşek fotoğrafı altında dönemin siyasi, sosyal, edebi ve felsefi konuları yer alırken, İttihat ve Terakki mensupları ile Babiâli'ye hükümete çok ağır eleştiriler yöneltilmiştir.

Tüm bu özellikleri itibariyle Eşek gazetesi dönemin mizah anlayışı ile birlikte sosyal ve siyasal hayatı hakkında çarpıcı bilgiler sunan önemli bir tarihi vesika olarak ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Uğur “Osmanlı Basın Tarihine Bir Katkı: Gazetelerin Yayınlanma Amaçları Üzerine (1831-1876)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, p. 31-57, Ankara-Turkey.

BAĞCI Rıza, *Baha Tevfik'in Hayatı Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Kaynak Kitaplığı, İzmir,1996.

BAŞARAN Filiz, *Baha Tevfik'in Mecmuacılığı*, (Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2010.

BOZASLAN Mehmet, *Türk Basın Tarihinde Ahali Gazetesi*,(Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2014.

EĞRİNCİ Erkan , *Öteki Metinler, Öteki Kadınlar: Ermeni Harfli Türkçe Romanlar Ve Kadın İmgesi*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

GAZEL Ahmet Ali, ORTAK Şaban, “İkinci Meşrutiyetten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927) “, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7 Sayı:1.

GİRĞİN Atilla, *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2001.

Hakkı Tarık Us Dijital Arşivi www.tufts.ac.jp

HAYTA Necdet(2002), *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi(1278/1862-1286/1869)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

HIFZI Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

İNÜĞÜR Nuri, *Basın Yayın Tarihi*, Der Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2005.

KABACALI Alpay, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın*, Literatür Yay. İstanbul, 2000.

_____, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara,1994.

KEKEÇ Nuran, *Ahmet Mithat Efendi'de Mizahın Toplumsal Cinsiyeti*, (Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,

Ankara 2014.

KOLOĞLU Orhan, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

SEYHAN Salih , “ II.Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler” , *Turkish Studies*, Volume 8/3, Winter 2013.

TİKEN Servet, “Cenevre’de Bir Jön Türk Mizah Gazetesi: Tokmak”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 54*, Erzurum 2015.

ÜLKEN Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.

YAZICI Nermin, “Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi: Cem”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3* Summer 2011, p. 1299-1313, Ankara- Turkey.

EKLER

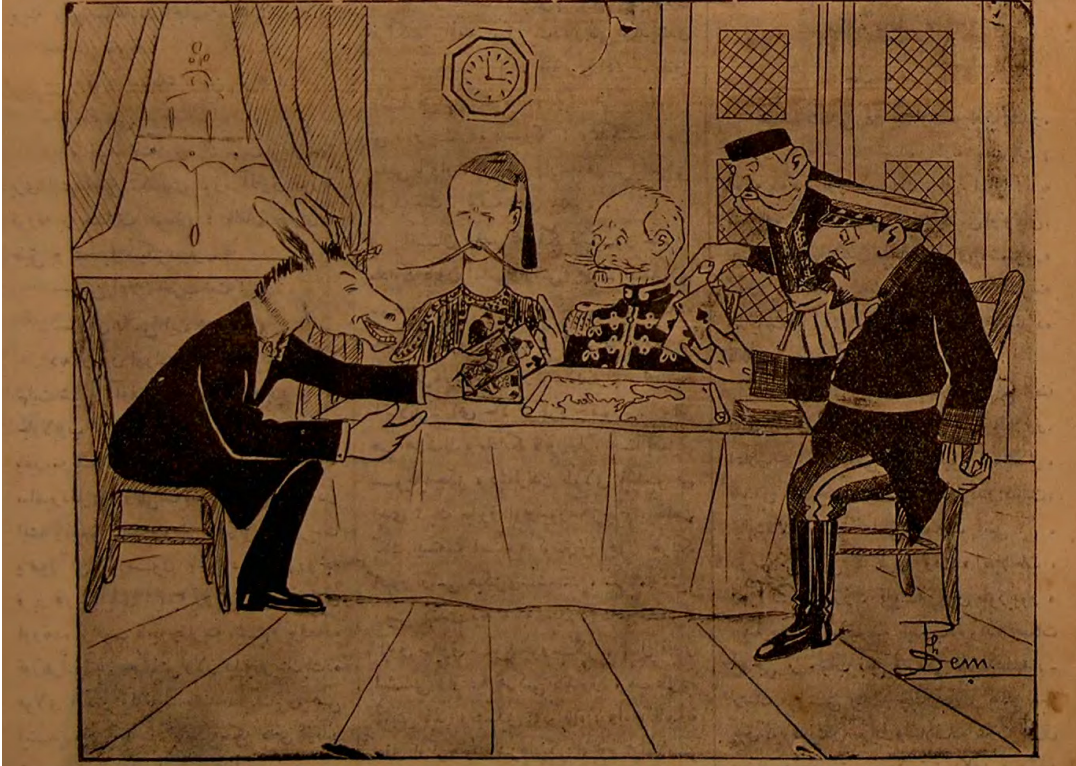
EK: 1

EK: 2

EK: 3

اشك - كوردكى ؟ . الكده ايكي آس دن بشقه برشى يوقنن قاره من وار ديه بلوف ياعنى ايشته بويه اولور . . . آج كوزنيكده بنم المدهكي
دوبه رهباق . . . ايكيسي ده باباي بابا !